

5.2.6. „Apám valcere” - dvd-melléklettel ! -

Az eddig említett hatások, késztetések mellett az egyik legfontosabb inspirációt – nemcsak a versekkel való találkozás plurális-demokratikus megszervezéséhez, de a gyakori számvetéseim egyre szelídebben, szabadabban elfogadó hangvételéhez is – egy 2007-ben megjelent könyv jelentette. Az ír származású, pályája nagy részét amerikai középiskolák angol- ill. kreatív írás tanáráként eltöltött Frank McCourt 69 éves korában megírt A tanárember c. önéletrajza kicsit olyan, mintha Sándor György készített volna egy életút-interjút Mr Keatinggel, a Holt Költők Társasága c. film – pedagógiai világképem alapján szintén osztálytermi hősnek számító - irodalomtanárával. Szellemes, szabad, máztól, pózoktól mentes, (ön)ironikus élveboncolása, pozitív devianciája sokszor jelent menedéket, amikor az ember fel-fellobbanó burn outja miatt olykor görbe útra téved. Mc Court kereső, vívódó ember. Megérzésem szerint a mai magyar közoktatás hamar a pálya szélére állítaná, de portfóliójára bizonyára ötöst kapna, mert – bár valószínűleg végig a könyvborítón látható szkeptikus mosoly ülne az arcán az indikátorok sorolását hallgatván – reflexióiból tanulmánykötetbe illő idézetsorozat készülhetne. Portréjának megrajzolása, könyvének szakdolgozattá bővíthető ismertetése e sorok íróját is csábítja, most azonban egyetlen részletre koncentrálunk, egy olyan órára, amely gondolkodtatásra ösztönző, kérdésekre épülő, elfogadó, nyitott légkörével az általunk is fontosnak tartott célt szolgálja: a Találkozást.

Egy Theodore Roethke verset ajánl meg az osztálynak a közös gondolkodás céljából. Így tettem én is az egyetemi tanulmányok által elrendelt tanítási gyakorlatom idején. A két kilencedikes osztályhoz ugyanezt a verset vittem be egy saját tervezésű dramatikus tevékenységsorral készülvén a Találkozásra. A 9.a a nyolcosztályos tagozat 26 fős osztálya; a 9. b a négyosztályos, általános tantervű osztály, ők 32-en vannak. Az intézményi sztereotípiák szerint a „jók” meg a „gyengék” ill. a „válogatottak” és a „hülyék” (sic! – kollégát idéztem ...). Rengeteg ellentapasztalatot gyűjtöttem az évek során e szembeállítás hamis, megalapozatlan voltáról. Sokszor éppen a b-sek óráin született meg egy mélyebb, emberibb, karcosabb élmény.

Egy közös alaphoz kiinduló három tapasztalatot kívántam összehasonlítani egy dupla fenekű kísérlettel. Egyrészt kíváncsi voltam arra, hogy a McCourt esetében egy biztató, bizalmas légkörű beszélgetésre épülő verssel való találkozás hogyan transzponálható át egy drámaóra cselekvő mozzanataivá; másrészt érdekelt, hogy milyen különbségek, azonosságok vannak a lokális „kultúrkör” - fent jelzett a-s, b-s - megnyilatkozásai és az amerikai középiskolások versértelmezése között. A McCourt óra vázlatos ismertetése után bemutatom

az én drámaóráim menetét, majd reflektálok néhány markánsan összehasonlítható dologra. A két drámaórát – az informatikaszakos kolléganő jóvoltából – dvd-re rögzítettem. Egy fix beállításból felvéve, vágás nélkül. Mintha csak a témavezető, a szaktanácsadó vagy bármilyen státuszú kíváncsi szemlélődő ott ült volna sarokban, végignézni, hogyan alakul egy 45 perces, versre épülő drámaóra. S, hogy miért alakul másképpen a két osztályban. A tavaszi szünet előtti utolsó és utáni első napon készültek a felvételek. Kezdetben munkaanyagnak szántam, saját részre, rögzített emlékeztetőnek. Amikor azonban megnéztem, az elégségesnél jóval elfogadhatóbb kép és hangminőséget tapasztaltam. De ez még nem lett volna elég a mellékletté váláshoz. Az önmagammal szembeni – és az említett hankissi önbéklyózással megspékelt – szigorúsággal együtt úgy éreztem, ez a keresetlen, túltervezettség és feszélyezettség nélküli kétszer negyvenöt perc nyugodtan felvállalható lenyomata annak, hogy milyen drámatanári eszközeim, beállítódásaim, stratégiáim, reakcióim vannak egy viszonylag friss drámaóra levezetése közben. Úgy döntöttem tehát, hogy a szakdolgozat végén mellékletként csatolom az órák felvételét, egy bármikor visszakereshető gyakorlati kísérletet arról, amiről hosszú oldalak óta gondolkodom írásban. *Az itt következő – viszonylag hosszabban idézett – könyvrészlet, McCourt kreatív írás órájának ismertetése, a valóságban fordított sorrendben történt. Először megcsináltam a kilencedikesekkel a drámaórákat, a számukra teljesen ismeretlen versszöveggel és az általam kínált munkaformákkal, majd a következő órán ismertettem a könyvrészletet. Feszült figyelem fogadta – még a 7. órában is – az eredeti óra interpretálását. Mindig hagytam időt az azonosságok, különbözőségek felismerésére, belső elrendezésére.*

„Na jól van becsöngettek. Megint enyém az osztály. Nyissátok ki a könyveket az Apám valcere című Theodore Roethke-versnél. Stanley, légy szíves, olvasd föl a verset. Köszönöm szépen.

Theodore Roethke: Apám valcere (Fordította: Ferencz Győző)

Szádban a whiskey-gőztől
Berúgott egy gyerek;
Csüggtem tiszta erőmből:
Nehéz volt valcered.

Roptuk, hogy az edény
Az asztalról leperdült;
Anyám tekintetén

A szigorúság nem enyhült.

Csuklómon egyik ujjad
Bütykös volt egy helyen;
Ha rontottál, egy szíjcsat
Karcolta jobb fülem.

A fejemen dobolt már
Földszíttá tenyered,
S míg ágyba valceroztál,
Markoltam ingedet.

Még egyszer köszönöm, Stanley. Most néhány percig nézzétek át még egyszer a verset.
Ülepedjen le bennetek. Szóval mi történt, amíg olvastad?

Hogy érti tanár úr azt, hogy mi történt?

Eloolvastad a verset. Ezalatt történt valami, esetleg megmoccant valami a fejedben vagy a testedben, esetleg az uzsonnás dobozodban. Vagy nem moccant meg semmi. Nem reagálhatunk a világ összes ingerére, nem vagyunk szélkakasok.

Mr. McCourt, tulajdonképpen miről beszél?

Arról, hogy nem feltétlenül kell mindarra reagálni, amit a tanár vagy bárki és mond vagy tesz.

Bizonytalan tekintetek. Na hiszen. Ha ezt elmondanák a Stuyvesant bizonyos tanárainak! Egyesek mindent a szívükre vesznek.

Végül is azt akarja, Mr. McCourt, hogy beszéljünk arról, mit jelent ez a vers?

Beszélhettek bármiről, aminek valami kis köze van ehhez a vershez. Szóba hozhatjátok a nagymamátokat is, ha épen ő jut eszetekbe. Ne izgassátok magatokat a vers >>valódi<< jelentése miatt, azt még maga a költő se tudja. Vagy történt valami, amíg olvastátok, vagy sem. [...] Írók vagytok, mondjátok el, mi történik, ha zenét hallotok. (*Ne felejtsük, azért közli Mc Court, hogy >>írók vagytok<<, mert egy amerikai szakközépiskola diákjainak a fakultatívan választható – mindig teltházás ! – kreatív írás nevű tantárgyat tanítja. Itt említeném meg azt a két könyvet, amelyet e tárgyban a magam tapasztalatai alapján előkelő helyre sorolok. A Samu Ágnes¹ és Gianni Rodari² könyveinek gyakorlataiból összeállított*

¹ SAMU Ágnes: *Kreatív írás – Az ötlettől a kész írásműig*. Budapest, Holnap Kiadó, 2004.

² Gianni RODARI: *A képzelet grammatikája* Budapest, PONT Kiadó, 2001.

órasorozatomat gimnáziumi drámaóráimon ill. különböző felnőttképzéseken szoktam prezentálni.) Ha kamarazenét vagy ha rockot. Amikor egy veszekedő párt láttok az utcán. Vagy egy anyja ellen lázadó gyereket. Egy kéregető hajléktalant. Egy beszédet tartó politikust. Vagy randevúra hívtok valakit. Megfigyelitek a másik ember reakcióját. Mivel írók vagytok, mindig-mindig-mindig megkérdezitek magatoktól, mi is történik itt, kisöreg?

Hát, szóval, ebben a versben egy apa táncol a gyerekével, ami nem valami kellemes, mert az apa részeg és érzéketlen.

Brad?

Ha annyira kellemetlen, akkor miért csügg olyan elszántan az apján a gyerek?

Monica?

Itt azért sok minden lezajlik. A gyereket ide-oda rángatják a konyhában, az apja nemigen törődik vele, tőle akár egy rongybaba is lehetne.

Tessék Brad, mit akarsz még mondani?

Van a versben egy árulkodó szó, az hogy >>roptuk<<. Ez örömet fejez ki. Írhatta volna úgy is, hogy >>táncoltuk<< vagy valami más, közönséges szóval, mégis az áll ott, hogy >>roptuk<<, és ahogy a tanár úr is mindig mondja, egyetlen szó is megváltoztathatja az egész mondat vagy bekezdés hangulatát. És hát a >>roptuk<< - az örömet fejez ki. [...]

[...] Mi a helyzet az anyával? Sheila?

Teljesen egyszerű dolgok történnek a versben. Az apa nehéz munkát végez, bányász vagy efféle. Amikor hazamegy, fáj a bütykös ujja és piszkos a földszitta tenyere. Az asszony szétrobban a dühtől, pedig már megszokta. Tudja, hogy minden héten ez a menetrend, amikor az ura megkapja a fizetést. A kisgyerek imádja az apját, hiszen az ember mindig az örültebb szülőhöz vonzódik. Mit számít, hogy az anya tartja egyben a háztartást? A gyerek számára ez természetes. Így aztán amikor az italtól mámoros apa hazaér, rögtön felizgatja a gyerekét is.

És mi történik a vers végén? David?

A papa ágyba keringőzi a gyerekét. Az anya visszateszi az edényt a helyére. Vasárnap reggel az apa másnaposan ébred. Az anya reggelit készít, de egy szót sem szól senkihez – a gyerek csapdába esik a két szülője között. Még csak kilencéves forma lehet, mert olyan kicsi, hogy a szíj csatja a fülét karcolja meg. Az anya legszívesebben otthagyna csapot-papot és elválna, mert már elege van a férje ivászataiból és ebből a rémes életből, de nincs rá esélye. Ott ragad Nyugat-Virginiában, mert pénz nélkül onnan nincs menekvés.

Jonathan?

Ha filmet kellene forgatni a versből, a rendező alaposan megizzadna. Belerakja a nyitóképbe a gyereket, amikor az anya és a gyerek hazavárják az apát? Vagy csak a

kezdősorokat mutassa, ahogy a gyerek fintorog a whiskey szagától? És hogyan mondja a gyerekeknek, hogy tartson ki? Nyújtsa föl a kezét és kapaszkodjon meg az apja ingében? Milyen képet vágjon az anya, ha nem akarjuk, hogy rosszindulatúnak lássák?

Ann?

Nem is tudom, most, hogy így beszéltünk róla, tényleg sok minden van a versben. De miért kell nekünk belepiszkálni? Nem elég, ha átérezzük a történetet és sajnáljuk a gyereket meg a szigorú tekintetű anyát, esetleg még az apát is, ahelyett, hogy halálra elemeznénk?

David?

Nem is elemezzük, csak reagálunk rá. Ha elmész egy moziba, onnan is úgy jössz ki, hogy a filmről beszélgetsz, nem ?

Előfordul, de ez most itt egy vers, és te is tudod, mit szoktak az angoltanárok csinálni a versekkel. Elemzés, elemzés, elemzés. Áss le a mélyebb jelentésig. Ettől utáltam meg a költészetet. Valaki áshatna már egy sírt, és eltemethetné a mélyebb jelentést.

Én csak annyit kérdeztem, hogy *mi történt veletek, amikor elolvastátok. Ha nem történt semmi, az se baj. (kiemelés tőlem T.L.)* Nem reagálhatunk a világ összes ingerére. Ha az Apám valcerea hidegen hagy titeket, akkor hidegen hagy.”³

Mióta ismerem a könyvet, ez a rész mindig a versekkel (is) foglalkozó drámatanárt szólítja meg bennem. Kezdetben körbeülős, a McCourt-éhez hasonló, pusztán verbális jellege volt a találkozásnak. aztán elkezdtem keresgélni a drámaiság korábban már végigelemzett kritériumait, a szereplők viszonyrendszerétől kezdve, az ab ovo vagy épp aktuális feszültségeken át, a 'kamara-drámához' az olvasó, játészó által hozzá illeszthető mozzanatok kereséséig. Mígnem – bevallottan néhány egyetemi foglalkozás (Bujtor Anna, Geisbühl Tünde, Tóth Zsó) hatására is – szép lassan kialakult az a forma, amellyel megérkeztem a kilencedikesekhez (9. a – ba március 31-én, a 9. b – be április 8-án.)

1. A vers kiosztása, első olvasat.

Annyit tudtak az osztályok, hogy egy számukra ismeretlen verssel foglalkozunk majd, nem (!) az irodalom órákról ismert módon, hanem a dráma eszközeivel. Az előző órán a Parkőr c. foglalkozás egy lényegesen leredukált változatával próbáltam ráhangolni az osztályokat a számukra teljesen idegen tevékenységtípusra, a verssel foglalkozó drámaóra.

Minden különleges előkészítés nélkül kiosztottam mindenkinek a vers szövegét és hangosan felolvastam. Majd kértem, senki ne szólaljon meg, jelezve, hogy más módját

³ Frank McCOURT: *A tanárember*. Budapest, Magvető Kiadó, 2007. 267 – 271.

keressük annak, hogy kiderülhessen, kiben mi történt, mi játszódott le, míg a verset olvasta. (Ez a Frank McCourt-i megközelítés. Annyiban is követtem az ő órakezdését, hogy én is hagytam egy picit ülepedni a verset.)

2. Installációk, tárgyoösszeállítások és értelmezések

Megegyezésen alapuló eszközhasználattal próbáltam behelyettesíteni az eredeti óra - és általában a műelemző órák - verbális dominanciáját, illetve a transzponálás képességét szándékoztam megmozgatni ajánlatommal. Az üressé tett tanári asztal átlényegült a versbéli lakrészé, szoba-konyhává. Tudatosan kiválogatott tárgyakat tettem ki az asztalra. Egy whiskey-s üveget, egy kb. az üveg harmadáig érő whiskey-s poharat, egy konyhai eszközt (négy oldalú, saját 'lábán' megálló reszelőt), egy fémcsatos, férfi derékszíjat és egy csíkos, gyűrött férfiinget. (A tárgyi szimbolikát eléggé egyértelműnek éreztem, de az egyeztetés biztonsági köreit lefutottuk.) Bárkinek adva volt a lehetőség, hogy - szó, narráció nélkül (!) – létrehozzon az asztal felületén egy viszonyrendszert, légkört, hangulatot egyéb asszociatív dolgot tükröző alakzatot. Egy-egy 'rendezés' után adva volt a lehetőség az értelmezésre, jelentésadásra bárkinek. Először a 'nézők' elemezhatték a struktúrákat, de az utolsó értelmezői mondatok mindig a létrehozókat illették. Állítások, sugalmazások teljes mellőzésével; kérdésekkel, a mélyítést, tisztázást segítő visszakérdezésekkel, az elágazó vélemények szabad kimondására való biztatással próbáltam az általam kongruensnek tartott tanári jelenlétet megvalósítani. Úgy érzem a McCourt vezette vitának és a kilencedikeim által megvalósított installáció-elemzéseknek közös jegye lett a demokratikus, a különböző megközelítések szabadságának helyet adó, nyitott, ösztönző légkör. Először meglepett, de aztán – az eddigi órák tapasztalataira visszaemlékezve – természetesebbé vált, hogy a sokszor másodrendű állampolgárokként kezelt b-sek változatosabb ötletekkel, mélyebb elgondolásokkal vonódtak be az órába. A vers egy markáns, és feszültségekkel teli családi helyzetet ábrázol. Tudomásom szerint a b-sek családi háttérében jóval több a markáns feszültségekkel teli pillanat. Az ő órájuk vége felé – a privát szféra felfedésének számomra még bőven felvállalható szintjén – fel is sejlik valami ezekből a bűvópatakokból.

A legfeltűnőbb olvasat számomra az volt, hogy szinte minden megnyilvánulás azt egyértelműsítette, hogy itt egy gonosz, agresszív, a családját verő apáról és egy régóta húzódo, egzisztenciális családi válságról van szó, ahol a gyerek egy áldozat. Persze, szándékosan tettem a tárgyak közé a fémcsatos szíjat, de abból a verésre asszociálni sokkal inkább volt a versbefogadók jelentésadásának eredménye, mintsem a vers immanens üzenete. Az pedig végképp elgondolkodtató, hogy ebben a – szinte kollektív értelmezésben - hogyan

kerül felszínre a verssel találkozó tizenévesek valóságos családi háttere. Hogyan ütközik egy – bármily érdekes, de mégiscsak órai játékhelyzetben előkerülő, vértelen – 'mintha' a mindennapok iskolai, intellektuális teljesítménykényszerét érzelmileg jócskán blokkoló, feszült családi háttér valóságával.

3. Mégis, kinek a drámája? Gondolatkövetések.

A vers mikro-szituációja egy háromfős kamaradráma egyik jelenete is lehetne. Szinte minden megvan benne, amit az 5.1. fejezet elméleti, összegző részében a versek általam szükségesnek tartott 'drámaiságáról' írtam. Szereplők, figurák - vizsgálódásra serkenető mögöttesekkel -, viszonyok hierarchiája, feszültség stb. A három figurát szimbolizáló tárgyat a játéktér közepére került, távol egymástól. A 'gondolatkövetés' nevű konvenció kiterjesztett változatával dolgoztunk. Az asztalról elvehető cédulák egy-egy szerepmondat, vagy belső gondolat megfogalmazására szolgáltak.

Változtattam a konvencióhasználaton annyiban, hogy nem itt is most kellett hangosan kimondani egy-egy tartalmat, hanem le kellett, lehetett írni. Egyrészt több idő, belső készülés jutott így egy-egy gondolatra, másrészt nem befolyásolt senkit egy elhangzó mondat, harmadrészt volt egy - késleltetésből adódó - jótékony feszültsége annak, vajon mit tartalmaznak az üveg, a pohár és a reszelő környékén gyülekező cédulák. Valamint a témacsoportosításra is jobban adódott lehetőség a felolvasáskor.

Az erre szánt idő leteltével én voltam a szerepmondatok megszólaltatója.

Itt, ilyenkor érdekes módon lép működésbe egyfajta 'tervezés a tervezésben' dolog. Azt hiszem erre gondolt Dorothy Heathcote, amikor egy riporter kérdésére, amely a jó drámatanár jellemzőit firtatta - többek között ezt mondta: lélekjelenlét. Az itt és most helyzetből továbbvihető helyes lépés megtalálására gondolt. A cédulák mondatainak felolvasásakor - és a falon lévő órára való egyre rémültebb tekintetések közben - már azt kerestem, hogy melyik lenne a legmegfelelőbb - legerősebb, leghitelesebb, a további mélyítést leginkább segítő - munkaforma, drámai mód a maradék időben. Mielőtt ennek a záró mozzanatnak a leírására sor kerülne, röviden kitérek a cédulákon található és a McCourt óráján is elhangzó meglátásokra, 'belelátásokra'. Külön kisdolgozat keretét is igényelhetné akár, ha a leírt mondatokat különböző - szövegelméleti, szociálpszichológiai, összehasonlító csoportelemzési - szempontok alapján vetném vizsgálat alá. Alább csak néhány bekezdés következik.

Az, hogy itt egy részeges, sőt alkoholista, agresszív, a családját bántalmazó apát látunk, a kilencedikeseknél sokkal markánsabban jött elő, mint McCourt óráján. Sőt érzékelhető hangsúlyeltolódás volt a - már említett családi háttérű - b-sek „javára”.

Abban az amerikai Sheila és a magyar névtelen is egyetért - később kiderül, hogy elég sokan - , hogy egy jellemző, sokszor visszatérő, a család állapotát felmutató pillanatban vagyunk benne. „Minden héten ez a menetrend” - mondta Sheila. „Már megint” - írta valaki monolitikus reménytelenséggel egy cédulára.

Ezt a helyzetet David úgy elemezte, hogy „a gyerek csapdába esik a két szülője között”. A céduláinkon a gyerek szempontjából értelmezhető megközelítések két nézetet tükröztek. Vagy áldozat - a többségi vélemény szerint az -, vagy örül egy ritka pillanatnak. (*Én pedig annak örültem, hogy sikerült egy formán keresztül abban segíteni a verssel találkozókat, hogy az eltérő érzetek, vélemények egyformán artikulálódhassanak.*) Ennek illusztrálására idézek néhány céduláról, a gondolatritmusok kissé szerkesztett egymásutánjában: „Apa! Nem akarok veled táncolni, félek, ne bántsd!” „Nézd, anya! Apa táncolni tanít!” „Apa! Anya! Ne veszekedjete! Inkább elköltözzöm a mamához!” (*Számomra torokszorító volt - például - ezt olvasni. Ahogy a kisgyerek a nyakába veszi a kilátástalan helyzet megoldásának súlyát.*) „Bár ne érne véget soha ez a pillanat!” „A családom bántalmaz, de még így is szeretem őket.” „Vicces apát ilyennek látni. Nem sokat mosolyog hétköznap.” „Anyámat és apámat is utálok, és én vagyok a leggyengébb... nem tehetek semmit.”

Már ekkor éreztem, hogy a heti egy órára kalibrált dráma mindenkori egyik legnagyobb ellenségével, az 'Idővel' megint derekas küzdelemben lesz részem. Mint majdnem mindig. A dilemma is erős. Ezt fogalmaztam meg a Pannon Egyetem konferenciájának bemutató foglalkozásán („Révész”) is. Lekerekített, befejezett óraélményt adni 45 perc alatt, vagy megtalálni azt dramaturgiai pontot, ahol, az óra 'áthúzható' a következő hét szerdájának 13 óra 5. percére. Nincsenek kedvező tapasztalataim ez utóbbi megoldásról. Így hát - kimondva, hogy nagyon erős drámai alapanyag gyűlt össze - improvizatív készségem minden erejét latba vettem a záró percekre.

4. Improvizatív formák a további mélyítéshez

Nincs két egyforma óra, ez ismét bebizonyosodott. A b osztály kimerítőbb installációs szakasza elvitte az időt - ám adott érte cserébe maradandó értelmezési pillanatokat - a szerepbelépős (inkább - ugrós) játéklehetőségek elől.

Elkészítettem magamban a felkínálható formák, konvenciók készletét, nyitottan arra, hogy a pillanat, a játékos állapota melyik alkalmazását kívánja meg leginkább. A „**Forró**

szék”, a páros improvizáció és a „Fórum-színház” estek a kiválasztás alá, tudván, hogy utóbbi forma a legesélytelenebb, hisz ezekben az osztályokban csoportos kipróbálása még nem volt. A dvd-n látható órarészlet reális - hisz manipulálhatatlan - lenyomatát adja annak, hogyan lett tervből valóság.

Az óra lezáró, összegző, levezető mozzanatán nem sokat kellett töprengenem, tudtam, hogy elvégzi helyettem a csengőautomata. Csak a folytatás ígérését tudtam megtenni az egyre erősödő zajban, hogy a következő órán megismertetem velük a vers forrásául is szolgáló amerikai kreatív írás óra menetét. *(Azóta az is megtörtént. Ültem a széken és több mint 20 percig olvastam, elemeztem a fentebb részleteiben közölt óraleírást Frank McCourt könyvéből. A vártnál sokkal intenzívebb módon tekintett bele az elé tett tükörbe egy kis reflexióért mindkét osztály.)*